

TUDATOS ÉPÍTKEZÉS

GION NANDOR: *Latroknak is játszott.*

Forum, Ujvidék, 1976.

A kritika úgy töltheti be optimálisan a szerepét, ha akkor jelenik meg, mikor az olvasók java éppen átgondolja, rendezi az olvasmányélményét. Mikor homályos vagy bizonytalan sejtéseknek, benyomásoknak adhat nevet, tudatosítja a könyv nyomán támadt érzéseket. Erről az izgalmas pillanatról ezúttal — sajnos — lekéstünk. Nem szokás magyarázni az ilyen mulasztást, de jelen esetben, Gion Nándor *Latroknak is játszott* című regénye esetében mégis el kell mondanunk, hogy a könyv is ludas a késésben. Mikor olvasni kezdtem, előzménye, az *Ezen az oldalon* járt az eszemben. Akaratlanul is annak magasrendű érdekességeire vártam, s bizony hiába. Így történt, hogy húsz-harminc oldal után azzal a meggondolással tettem félre: majd ha lesz rá vagy három nyugodt napom.

Nem bántam meg ezt a kényelmességet. Ez a regény valóban másfajta figyelmet kíván, mint amilyen manapság regényeket, regényeinket olvasni szokás. Esetem tehát nem egészen magánügy, a regény jellegéről való gondolkodás ürügye, ezért is adtam elő. A terjedelem önmagában is föltűnő. Tessék csak a regénypályázat sietősen összerótt kisregényeire gondolni! Persze ez a szempont lehetne merőben külsőséges. A terjedelem azonban ezúttal a regényben átfogott idő és életanyag terjedelmére is figyelmetztet. Ami az átfogott időt illeti, annak határait 1914 és 1941 jelölheti, két világháború tehát. Pontosabban szólva, mikor ez a két világesemény a regény világába beavatkozik. A színtér pedig Szenttamás periferiája. Alakjai e színtér szegény emberei, több család, e családok több nemzedéken átvergődő élete. Hozzá ez a világ, ha a kreáció jegyében formálódik is, sok tényében és vonatkozásában történelmileg is hiteles, sok helyet az önéletírások dokumentatív módján tárgyyszerű.

Ez azt is jelenti, hogy a részletek funkciója merőben más, mint a zenei módon szerkesztett, intenzíven átszervezett kisregényeké, a parabolisztikus epikáé, ahol minden mozzanatnak jelentésbővítő, hangsúlyozó funkciója van. Gion regénye sokban a hagyományos nagy epikára emlékeztet, melyet tanáraink a tutajképpel próbáltak érzékelhetővé tenni. Vagyis hogy áll az ember a tutajon, egy széles, csöndes folyású nagy folyamon, a tutaj egyenletesen halad, s ami rajta történik, meg ami a két parton látható, összefolyik: maga az idő és a világ pereg le előttünk. Gion természetesen itt is hű korábbi vívmányaihoz, de az bizonyos, hogy ez a szenttamási világ nemcsak művészi lehetőség számára, pontosabban szólva a benne rejlő művészi lehetőséget nem egy-egy érdekesebb mozzanattal, csomóponttal kinagyításával igyekszik megvalósítani: a világ egész folyamatát, rétegeit, évadjait és a benne formálódó sorsok nem túl izgalmas hétköznapijait is meg akarta örökíteni.

A megörökítés szándékát külön is hangsúlyoznunk kell, mert nem egészen azonos egy sikeres regény alkotásának óhajával. Az önéletírások gyökérfelnyomozó szenvedélye is dolgozik benne. Ezúttal a vallomások közvetlenségétől mentesen, de mind a történelmi és helytörténeti tények, mind a föl-fölerősödő líraiság kétségtelenné teszi, hogy a megörökítés szándéka is fontos itt. Gion, az epikus szempontjából, s irodalmunk egésze szempontjából egyaránt, hiszen ez a megörökítés egyszersmind arra is kísérlet, hogy az itteni világ, a mi múltunk eseményeiből létesüljön olyan epikai világkép, mely a történelem szintjén is átgondolt. Csak sejtettük, milyen nehéz és kényes munka lesz, ha valaki nekilát. Akár egyetlen családod végigkísérni 1914—1918—1922—1929—1939—1941—1944 történelmi kálváriájának emelkedőjén-lejtőjén! S úgy, ahogy végigjárták együtt, egymást segítve és pusztítva szegények, gazdagok, magyarok, szerbek, horvátok, németek. Ezt eddig mindenki kikerülte, ezt a földadatot. Egy-egy válságos pillanat metaforikus megragadására volt példa, de a folyamatot, amelyben ki-ki eljutott a nagy történelmi pillanatokhoz, ábrázolni eddig

senki sem tudta. Pedig — régi sejtésünk ez is — az ember viselkedése egy-egy kritikus helyzetben csak jelleme ismeretében lehet érthető. A jellem viszont történelmi képződmény. Ezért várjuk szívós bizalommal az író, aki bibliabeli, tengerparti, folyó menti stb. színterek után a Dunamedence viszonyaiból teremti meg regényeinek a közegét és alakjainak emberi-történelmi jellegzetességét. Nem, nem a parabolák ellenében, csak egy realista hajlam intencióira hallgatva.

Giont sem a nagyobb bátorság készítette erre a vállalkozásra, hanem az epikus építkezés, a művészi világkép kiépítésének igénye. Miután *Ezen az oldalon* című művében a világkép léggörét, emberi minőségeit egy időtlen pillanatba koncentráltan metaforikus alakban már megalkotta, s hozzá tökéletesen, törvényszerű, hogy e világ társadalmi-történelmi forrásainak, a világkép alapjainak föltárására is kedve támadt.

S bár ez — még visszatérünk rá — merőben más természetű vállalkozás lett, mint *Ezen az oldalon* című munkája, de a kapcsolat nyilvánvaló. Mind a művészi világkép, mind annak valóságforrásai szempontjából tanulságos ez a rokonság. Legszembeötlőbb tény a színtér hasonlósága. Szenttamás ugyan a valóságban is létező helység, de ebben a regényben is csak a ferifériáin élő emberek jelennek meg; a Zöld utca, a Tuk, Jankófalva lakói: tégláégetők, részes aratók, halászok, napszámosok, cselédek. És a közelükben élő molnárok, kocsmárosok, s az urak közül azok, akikkel az előbbieket valamiként kapcsolatban lehetnek. Az már ebből is látható, hogy a *Latroknak is játszott* világa rétegezetebb, differenciáltabb, s ebben a mivoltában a szegénység már nemcsak arra jó, hogy a nonkonformizmus és az egzotikum terepe legyen, hanem a társadalmi konfliktusok ábrázolását is lehetővé teszi. És a nemzetiségi viszonyok rajzát is. Amit egyik fejezet statisztikai precizitással közöl, hogy Szenttamáson a harmincas évek derekán 9000 szerb, 5555 magyar, 70 cigány, 30 német stb. élt, az — a sajátos súlypontok szerint módosultan — a regény emberi színekében is tükröződik. A sajátosság abban van, hogy itt egy német család, a Krebsék fontos szerepet töltenek be, s a magyarok állnak előtérben.

Túlzás lenne ezt a nemzetiségi színeképet történetileg is érvényesnek mondanunk, mert érintkezésükben a történelmi találkozások és ellentétek, az egymásra utaltság és az egymáshoz horzsolódás tartalmi csak elvetté jutnak elsőrendű epikai funkcióhoz. Részben azért, mert a nagy eseményeknek inkább csak nézői, elszenvedői, mint szereplői, másrészt azért, mert azon a szellemi, politikai szinten, amelyen gondolkoznak, csak elemi módon élhetik át az együttélés bonyolult kérdéseit. A nagynémet nosztalgia például egy világháborús emléket idéz unos-untalan, a szerb nacionalizmus egy-egy rendőrségi visszaélésben jelenik meg.

Ehhez képest meglepően nagy figyelem, illetve szerep jut a munkásmozgalom helyi erőinek, sőt — ami ennél is fontosabb — ezek a mozgólódások a regény már kifejtett szálaiba kötődnek, s az alakok már kialakult jellemük szerint vesznek részt benne, vagy fordulnak vele szembe. A biztonság és hitelesség, amellyel Gion az új politikai eseményeket régi alakjaival összekapcsolja, ahogy az utóbbiak egy-egy történelmi helyzetben viselkednek, egyszerre vall az epikus ösztön tervszerű működéséről és a regényt tápláló valóságélmények erejéről.

Ezzel nem azt mondjuk, hogy a történelmi események és a regény cselekménye között valamiféle megfelelés van. Igaz ugyan, hogy Török Adám, a regény egyik legjellegzetesebb figurája akkor csinál valami sorsdöntőt, akkor szabadul a börtönből, mikor valami nagy fordulat történik a világban. De a regényvilág alakulását ez lényegesen nem módosítja. Az emberek maradnak, akik voltak. Van aki meggazdagodik, a többség nyomorog, iszik, verekszik és dolgozik tovább. Egy-egy figura fölveti magát a szürke árból, mint Krebs Péter a németek elvadásása láttán, s a kétségbeesés határpontján éli át nemzeti és emberi mivoltának konfliktusát, de példája eléggé elszigetelt. Azért elszigetelt, mert a többiek még rádiót sem hallgatnak, ezért a világesemények sorsukra kiható lehetőségein nem is nagyon gondolkodhatnak.

Ezzel a regény történelmi horizontját némileg be is szűkíti Gion, de sokkal jobb író, hogysen ezt a szűkítést a leegyszerűsítés érdekében

tenné. Transzponálás eredménye, hogy minden elemi szinten zajlik. Nyomban kitűnik ez, ha arra is figyelünk, hogy ezen az elemi szinten, ebben a szürke világban milyen sokféle ember, milyen sokféle nyugtalanság létezik, feszül. Éhes, ártatlan és veszedelmes elégedetlenség. A nyugtalanság szinte valamennyi előtérben álló figurára jellemző. A németek a munka, a vállalkozás, a spekuláció révén szeretnének kitörni ebből a faluvégi szürkeségből. Nemzedékeken át dolgozó konok szívóssággal. Török Adám a bűnöző vakmerőségével, testvérei úgy, hogy kivándorolnak, Rojtos Gallai, a főhős, ez a proletár ködlovag, az ábránd, a jóság sajátos szuverenitása révén. S még a tőlük oly idegen földbirtokos, Váry János is rejtélyes külön a maga kastélyában.

Annyi bizonyos, hogy ebben a társadalmilag motivált történelmi regényben igen különös emberek élnek, s ezekkel rendkívül furcsa dolgok történnek. Akár Mikszáth vagy Krúdy nagyúri különceivel. Az egyik tüneményes ügyességű hamiskártyás, de a cigánysoron hal meg, mert pénzt nyerni nem akar. A másik arra emlékszik legszívesebben, hogy egy orosz gróf térdelt előtte. A legrokonszenvesebb nőalak zsákol, mint egy férfi, s öccseit meglett korukban is földig pofozza, ha úgy jön. A gyengeelméjű kondás disznón lovagol, s olyan mesét talál ki önmaga gyógyítására, mely költőnek is becsületére válna. A sérelmeket elviselni nem tudó önérzet sokévi börtön után se mond le arról, hogy sérelmeiért elégtételt vegyen. A messziről szürkének tetsző, földhözragadt ember-tenyészetben utca utcával, család családdal örökölt és újjáéledő konfliktusban áll. Időnként dühök törnek föl, ököl csap, bót sújt, kés hasít, pisztoly dördül — és folyik a vér. Alvilági, kikötői és neorealista lumpenbrutalitásokhoz edzett olvasó is ámulhat néha a vadzágon, melyet e regény prezentál.

De azon is ámulhat, ahogy ezek a krimiizgalmak a poézis egyszer már látott gioni szintjére emelkednek. Az előbb szándékosan hallgattunk a regény főhősének tekinthető Rojtos Gallairól, mert alakja tüzetes figyelmet érdemel. Azt is ő példázza a legszebben, hogy a krimibe illő események és figurák miként nemesednek meg és telnek meg mélyebb értelemmel. Ez a Rojtos Gallai amolyan ábrándozó csavargó gyerekként jelenik meg a regény elején. Sokáig egyes szám első személyben beszél, mintha azonos volna az íróval, s ez lenne a regény közlésmódja. Később egy másik elbeszélő veszi át a szót, az epika ősi objektív előadója, aki mesél másokról, egy tőle független világról. Rojtos Gallai azonban így is végig központi figura marad, s a könyv címadó motívuma: a *Latroknak is játszott*, s az alcímekben jelzett motívumok: a *Virágos Katona* és a *Rózsaméz* szintén az ő alakjához fűződnek.

A regény elején jobbra a Kálvária dombon látjuk ezt a figurát. Belát a szegények udvarába, onnan nézi e „vakond-emberek” mindennapi küszködését. Elűt tőlük. Már azzal is, hogy ősei juhászok voltak, s a kietlen robotolásra maga sem hajlandó. Citerázással tartja fenn magát. Citerázgat, nézi a lenti világot, s a Kálvária szobrait, képeit: Krisztust a két latorral és a Virágos Katonát, aki a képen korbáccsal veri a keresztet cipelő Megváltót. Legerősebben ez a Virágos Katona nyugtázza le a képzetét: mitől derűs az arca, mitől boldog? Eleinte csak annyi látszik bizonyosnak, hogy nem illik a képbe. Később sem derül ki róla sokkal több, csupán annyi, hogy azért suhogtatta ügyetlenül a korbácsot, mert nem érdekelte ez a komisz funkció, sem a bábész tömeg, amely körülvette és szidalmazta a Megváltót, s azért mosolygott, mert „valahova nagyon messzire nézett, valami messzi szép helyre”. Gallait ez a tekintet tartja fogva, s tudja úgy megbűvölni, hogy ő is kiszakadhat a szegény, kegyetlen és rideg világból, elszökhet „a ronda dolgok elől”. Az V. fejezetben részletesen fölírul ennek a spirituális játéknak a mechnizmusa is. Hősünk nézi merően a Virágos Katonát, ráhangolódik az arc tükrözött érzésekre, s még is kezdődik a varázslat, melynek során megjelenik csónakjával a Kopasz Halász, s a nagy tiszta folyón végtelen rétekre, pálmás partokra, mesés madarakkal teli tájakra, ismeretlen városokba, citerázó pásztorok közelébe viszi hősünket. Ahová kedve tartja. „Részeg vagy, örült” — mondják neki, mikor látomásait elmeséli, s ő tudja is, hogy álom játszik vele, de boldog, akár Csáth Géza Egyiptomi Józsefe.

E hasonlat'arra csábít, hogy párhuzammá bontsuk, s talán nehéz sem volna, de túl messzire vezetne, s legalább Gelléri Andor Endréig és Marquézig kellene követni a rokonság változatait, hogy Gion világának rusztikus és mesés elemeit, e két réteg találkozását előzményei felől mérhessük. Itt legyen elég annyi, hogy ez az álomba emigráló szomjúság igencsak módosítja, áthangolja a szociológiai-történelmi jellegű környezetrajtot, a perifériát az író központi ügyeinek megjelenítésére teszi alkalmassá.

Arról van szó, hogy a Virágos Katona motívuma a regény legköltőibb dallama ugyan, időnként fölerősödik, s a többi motívumot elnémitva szárnyal, de önmagában mégsem volna annyira jelentős. Jelentőssé és igazán jelentéssé az avatja, hogy a figura, akihez kapcsolódik, nélküle is kiválik a szürke és durva közezből. Furcsa kiválás ez, természete ismét a századforduló ködlovagjaira emlékeztet. A látomásba, mely Rojtos Gallai képzetében lejátszódik, egy Gilike nevű, kissé ütődött kanász ábrándjai is beleszövődnek. Ez a Gilike folyton az ujjával játszik, egész kis báb-játékot öt ujjá révén, s ezek tartalma is egyfajta üdvözülés. Lovagolni tud a gügye kis kanász e játékokban, megszügyeníti a rajta röhgöket, csodák történnek vele. Nos, Rojtos Gallai fölfedezi, hogy mikor Gilike az ujjával játszik, az idiotáság eltűnik az arcáról, a játék megszüpíti. Hőszünk többször is visszatér erre a motívumra. Nemcsak azért, mert az ismétlés immár reflexe Giornak, hanem mert a komisz dolgoktól való szabadulás elsőrendű és talán egyetlen lehetőségeként tiszteli a játékot.

Nemcsak Gilike esete láttán ötlük föl ez a gondolat, a regény egészen végigvonul. Aki dolgozik, mint Rézi, aki zsványsággal csikarja ki, ami neki jár, mint Török Adám, annak nem ad semmit a Virágos Katona. Rojtos Gallai ugyan szintén tud kaszálni, de létalapjának azt tekintti, hogy jól citerázik. „Nem maradok egyedül. Mindig lesznek, akik eljárnak hozzám, mint ahogyan te is eljársz majd hozzám továbbra is. Mert jó citerás vagyok én, igaz, hogy szétlótték a könyökömet, de azért jó citerás maradtam.” Fontos, lényegre villantó mozzanat ez. A sógorának mondja az előbbieket Gallai. A sógorának, aki kommunista, s hőszünket is be akarja szervezni a mozgalomba. Gyerekes kedvtelésnek véli a citerázást, s dühíti, hogy Gallai a gyerekbál miatt odázza el a politikai cselekvést. Gallai azonban vállalja a maga gyermekességét, s mikor hallja, hogy a faluban azt beszélik, a Kálvárián Jézusnak citerázott, kiigazítja a verziót: a lat-roknak is. Innen a könyv címe. Gallai érzi, hogy amit ő tud, épp azért hatalmas, mert fölötte van a praktikumnak, az ember magasabb igénye jut szóhoz benne. Tudatosan érzi tehát szuverenitását: „Nemcsak hozzátok tartozom — mondja sógorának. — És senkihez sem tartozom egészen.” Mintha Kosztolányit hallanánk. Persze ez a különállás azért más természetű: Gallai vállalja, amit megígért, segít a mozgalomnak. Igaz, Kosztolányi is segített, mikor az *Édes Annát* megírta, de Gallai maga is része a szegények világának. Amit a betyártermészetű Török Adám brutálisan, a mozgalom intézményesen akar megoldani, azt ő is szeretné: véget vetni a szegénységnek, a sivárságnak. Együtt érez tehát az előbbiekkal, de iszonyodik Török zsványságától, s a mozgalmat is csak a saját törvényei, hajlamai szerint tudja segíteni.

Részeg vagy, örült, gyermeteg — vetik szemére a józanabb, praktikusabb alakok, s idővel maga is józanodik. Mikor a világháborúból hazatér, a Virágos Katona már nem néz vissza rá: a varázslat megszűnt. Gyermekének és az utcabeli többi szegény gyereknek azonban rózsaméz-et ígér, a nyomor új gyógyszerét találja ki tehát. Színes mesét sző köréje: hol található s kik hogy jártak a méhekkal, akik gyűjtik. Maszlag — vethetik ellene a cselekvés hívei, de ő életügyként tartja számon ígéretét, s mikor ráakad a rózsamézre, a szerencse egész lényét fölzaklatia. Mert ráatalál. Rátalál a szó szoros értelmében: a csödbe jutott boltos pincéjében. S ráatalál abban a légkörben, amelyik házukat kitölti: a derű, a játék, a jószág szellemében. Amivel apósa és anyósa csak áltatták egymást, Gallai és felesége őszintén summázhatják: „szép életünk volt.” Nyomorító munkában, szörnyűségek közepette telt el ez az élet, ezért kap ez a vallomás szívszorító árnyalást, akár az *Ezen az oldalon* lírája, de így, összetettségében is igaz, hogy emberként tudtak élni. Az utolsó feje-

zetekben már zsúfolt Gallaiék háza, egyre többen jönnek beszélgetni és hallgatni a citeraszót. A kegyetlen és szürke világban a Gallai által képviselt játék és ábránd olyasfajta esszencia tehát, mint az élet vize a bibliában, s napjainkban a költészet. Aki birtokában van, az előtt széthajlanak az ágak. A szuverenitás olyasfajta szemlélődés biztosítéka, emberi alapja, amilyenre az igazi epikusnak szüksége van. S ha Gallai „nem olyan, mint a többi ember”, ez sohasem merevedik gögős különállássá. Oda tartozik ehhez a furcsa, sokszor kegyetlen, de feszítő erőkből gazdag világhoz, mint citerához a dallam.

Mindezt el kellett mondanunk, hogy kitessék, milyen magasrendű eszmei, esztétikai ügyeket transzponált Gion arra az elemi szintre, melyen Gallaiék élnek. Bármily meglepő, azt kell mondanom: egy eposz gazdagsága sejjik át a szürke közege. Annyi és annyiféle ember, hogy egy életművet is kitölthetnének. Mintha megörökítettük, számbavételük szándéka el is nyomná az átlényegítést, a kibontakoztatás magasabb igényét. Közülük sok csak furcsa neve révén válik emlékeztetővé. Mert azt Gion nemigen mulasztja el, hogy teljes nevükön említse őket. S ha egy bekezdésben többször is szerepelnek, akkor többször is közli a teljes nevet. Ebben is van a naiv epikára emlékeztető stich. Azért stich, mert az együgyű fontoskodás programos, enyhe ironiája is rejlik benne, fintor az epikusai modorral szemben, de ennél fontosabb a primitívség, mely szintén ravasz valami: az ábrázolt világ súlyos és göcsörtös, darabos mivoltát, a feszültséget kívánja az előadásban is érzékelhetővé tenni.

Sokszor épp ennek jóvoltából sikerül is hozzáhangolódunk ezekhez a furcsa figurákhoz. Máskor azonban modorosságként hat ez a precizitás, s kivált a párbeszédekben és máshol is gyakori ismétlések. Nem a motívumismétlésekre gondolok, amikor az új helyzet és az eltűnésük óta fölglyült tartalmak jóvoltából jelentéstöbbletbe jutnak, s visszatérésük egy meggyarapodott zenei motívum visszatérésének benyomását kelti. Inkább olyan részletekre gondolok, mint amilyen a 444. lapon olvasható, ahol Kudlik Rezső boltosról van szó, s bár nyilvánvaló, hogy róla, a nevének is hatszor kell olvasnunk. Aztán azokra a részletekre, amelyekben az olvasó által már ismert, mert egyszer már elmesélt eseményt a figurák valamelyike ismét elmeséli annak az alaknak, akihez elmege. Van úgy, hogy a szituáció miatt van erre szükség, hogy a reakciót is ábrázolhassa, de sokszor egyszerűen csak a modor működik, funkció nélkül.

Az is nyilvánvaló, hogy ha a párbeszédekben a partnerek egymás mondatait, szavait megismétlik, ennek lehet funkciója. Kifejeződhet benne a közölt gondolat tudomásulvétele, mérlegelése, rosszallása, lehet az időhúzás manővere, a szóhiány álcája stb. De amikor mindenhol és mindenütt ismételtetik saját és egymás szavait az alakok, ez már ismét csak a modor tünete. Amikor sülyt kellene hogy adjanak a pillanatnak, inkább föl-lazítják.

Mert az nem kétséges, hogy a *Latroknak is játszott* nemcsak extenzívebb, hanem lazább és bőbeszédűbb regény is az *Ezen az oldalon*hoz képest. Ha ez azt jelentené, hogy túlburjánzanak benne a környezet tényei, eseményei, nem tennénk szóvá. Az a baj, hogy Gion ebben a művében táj- és emberfestő képességét nem koncentrálna olyan következetesen, mint előző regényében. Mindent néhány vonásra redukál, ami nagyon indokolt egy metaforikus kisregényben, de ilyen extenzív világban, ahol nemzedékek és évszakok élete zajlik, színesebb és gazdagabb ábrázolást kívánna az ember. A történet természete is ezt kívánna, hiszen nincs itt egyetlen struktúrát alkotó drámai akció: a regényt a figurák tartják össze, s ami velük történik, önmagában nem mindig elég érdekes. Néhány ponton felforrósodik a történet. Például a Váry-kastélyban lezajló kártyacsatában, Török Adám egy-egy krimibe illő jelenetében, de ezeket a fényforrásokat szürke és érdektelen események homálya övezi. Ezeket csak az élesebb és eredetibb látás avathatná érdekessékké. Talán az a baj — mint egyik alakja mondja —, hogy az igazán izgalmas történetek hamar véget érnek. S a motívummá avatott események elmélyítik ugyan a szürkébbeket, de alig teszik lüktetőbbé a regény egészét.

A munka ráérős lazasága itt-ott a nyelv szövetén is észlelhető. Senki sem kíván mai írótól — történelmi regényben sem — archaikus nyelvet, de ha a világháborúból hazatérő Rojtos Gallai ilyesmiket mond: „Derekasan harcolt”, „Komisz helyeken jártam”, szemet szúr az anakronizmus. S még inkább, ha a faluszéli bába így nyugtatza Rézi érdemét, aki az urát elcsábító Anicának segít, mikor a szülésre kerül sor: „Megdicsérte Rézit, hogy kiválóan vezette le a szülést.” „Feltaláltad magad?” — kérdi az Amerikából megjött Rézitől Gallai. S Rézi e beszélgetés során közli, hogy anyja, aki miatt hazajött, jobban van, „nincs komolyabb baja”. „A dolgok léteznek akkor is, ha te nem gondolsz rájuk.” Ezt meg Török Ádám mondja Gallainak. Nem, önmagukban nem volnának bántóak ezek a lazaságok, de a regény egészében, a sok szürke részletben a mesélő-figyelem ernyedésének vagy a sietségnek áruló jelei.

Érdemes lenne erről külön vitát rendezni. Nem egymást denunciáló szándékkal, hanem hogy kitűnjön: valóban szürke-e a szürke, vagy jelentést sugalló egyszerűség. Gion elég tekintélyes író ahhoz, hogy elbírdjon egy ilyen vitát. S a kritikus is bizonytalan némely ponton. Itt van például ez a fontos szituáció: Gallai elnyeri Rézi kezét, a községházáról épp kijönnek, boldogok. Ahogy ezt Gion leírja, bárkitől kitelhetne: „Megálltunk a községháza lépcsőjén, és megcsókoltuk egymást. Szép verőfényes tavaszi nap volt, fehér akácvirágok illata érződött a levegőben, és gyors szárnyú, apró madarak repültek az ég felé. Egymást átkarolva álltunk a községháza lépcsőjén, mintha máris házasságok volnánk, most még az ismerősökkel sem törődünk. De egyszer csak harsány dobpergés hallatszott a kéttornyú görögkeleti templom felől.” (211.)

Idill ez, kétségtelen, de eredeti jegyek nélkül való, tehát önmagában hitele is részleges. Csakhogy nem önmagáért kerül ide a dobpergés elé. Ami ugyanis következik, borzalmas: Török Ádámot kísérik a csendörök és irtózatos ütésekkel nógatják, hogy kiabálja, milyen hitvány ember ő, a katonaszökevény. Nem lehet kétséges, hogy az idill azért került éppen ide, hogy ehhez a borzalomhoz kontrasztul szolgáljon, s a kettő együtt az élet egészéből is kóstolót adjon. A kérdés csak az: ha az idill hitelesebb, eredetibb, nem tölthette volna be jobban ezt a funkcióját is? Vagy éppen azért ilyen kincstári, mert rezignált, mert már a finton is jelen van benne?

Továbbá abban sem vagyok bizonyos, hogy használ-e a regénynek a rengeteg alak, név, akik éppen csak fölötlenek, s aztán eltűnnek. Talán egy igazi életrajzi vagy helytörténeti dokumentumregényben, vagy egy néplegendában, anekdotában, ahol a hallgató beavatott, elmennének, de itt funkciójukat vesztve hullnak ki a folyamatból. Sőt még a fontosabb események némelyike is elsorvad később. Váry nagyságos úr kastélya később nem jut szerephez, csak a megnyirbált szárnyú vadliba beszédes képe ötlik föl olykor, s nem jutnak huzamosabb szerephez a Bangó ikerk sem.

Ismétlem: egy folyamszerű szélességgel haladó epikában nagyon természetes, ha fölmerülnek, eltűnnek arcok, beékelődik egy-egy kisebb történet, ha az élet ritusai: az ünnepek, születésnapok különösebb funkció nélkül játszódnak le. Csak azért, mert velük teljes az élet, s mert a bennük szereplő ember, s maga a helyzet, a látvány mindig érdekes, de ehhez — mint mondtuk — ősi epikus adottságok kellene. Giornak van ezekhez érzéke, s az emlékekben, az emlékezésben rejlő poétikus lehetőségek iránt olyan fogékony, mintha Krúdy óráira járt volna. S hozzá a neorealizmus egyetemén, de nem küzd meg elég szívósan ezeknek a képességeinek érvényesítéséért.

A *Latroknak is játszott* című regénye azonban így is nagy jelentőségű munka: a tudatos világképépítés dokumentuma. Olyan anyagot mozgósít, melynek tartalma és arányai sokat ígérnek. Küzdelmet is, amely révén a villanásnyira fölöttlő sorsok kibonthatók, az itt és a most kérdései bennük objektíválhatók, a világkép művészi átszervezésének folyamata teremtéssé avatható. Mert karaktere van ennek az anyagnak, logikája, mellyel nem bánhat önkényesen a művészi szándék: összehorzoslódnak és egymást alakítva hozhatják létre az életrangú művet, melyet epikánk eddig csak megközelíteni tudott.

DÉR ZOLTÁN